

TÜRKİYE EKONOMİSİ

TÜRKİYE'DE TARIM SEKTÖRÜ

Tarım sektörü, bitkisel ve hayvansal ürünlerin üretilmesini, bunların kalite ve verimlerinin yükseltilmesini, bu ürünlerin uygun koşullarda muhafazasını, işlenip değerlendirilmesini ve pazarlanmasını kapsamaktadır.

Diğer bir ifadeyle, tarım, insan besini olabilecek ve ekonomik değeri olan her türlü bitkisel ve hayvansal ürünün bakım, besleme, yetiştirme, koruma ve mekanizasyon faaliyetlerinin yanı sıra durgun sularda veya özel alanlarda yapılan balıkçılık faaliyetlerinin tümünü kapsar.

Genel olarak, ülkelerin ekonomik gelişme düzeyi yükseldikçe, tarımın millî gelir içindeki payı ve istihdama katkısı azalsa da önemi azalmamakta, hatta artmaktadır. Zira, insanların hayatta kalmalarını sağlayan yeme içme faaliyeti ağırlıklı olarak tarımsal faaliyetlerin alanına girmektedir. Kaldı ki, insanların refah seviyesi hızla yükseldikçe, yaşam standardı da yükselmekte; buna bağlı olarak da tarımsal faaliyetin niceliği kadar niteliğinden beklentiler de sürekli değişmektedir. Dünya nüfusunun zamanla köyden kente göç etmesi, yaşam beklentisinin artması, dünya nüfusunun hızla yaşlanması ve refah seviyesinin pek çok bölgede yükselmesi; tarımsal faaliyete bakışı büyük ölçüde değiştirmiş, sektörü geleneksel üretim ve tüketim yapısından hızla diğer sektörlerde olduğu gibi kapitalist piyasa sürecine dâhil etmiştir. Türk tarım sektörü de zamanla bundan nasibini almıştır ve almaya da devam etmektedir.

TARIM SEKTÖRÜ VE TARIMSAL FAALİYETİN İŞLEV VE ÖZELLİKLERİ

İktisat literatüründe üç temel sektör arasında “tarım” birincil, “sanayi” ikincil, “hizmetler” ise üçüncül sektör olarak tanımlanır.

Hemen hemen tüm ekonomilerde iktisadi kalkınmanın başlangıç aşamasında öncelikli sektör tarımdır. Bunun sebebi, tarım sektörünün sahip olduğu istihdam ve katma değer in büyüklüğünün yanı sıra kronolojik olarak da ilk sektör olmasıdır. Tarım sektörü oluşturduğu bu değer ile diğer sektörlerin gelişmesi için ortamı hazırlamış ve zaman içerisinde önemi giderek azalmıştır. Özellikle az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde tarım öncelikli sektör konumunda olduğu için bu ülkelerde iktisadi kalkınma amacının gerçekleştirilmesinde tarım sektörü çok önemli bir yere sahiptir.

İktisadi gelişme sürecinde tarım sektörünün önemine ilk kez sistematik olarak değinen iktisat ekolü, Fizyokrasi’dir.

Fizyokrasi’nin kurucusu Fransız iktisatçı Quesnay’e göre, bir ekonomide tarım sektörü gelişmeden diğer üretim unsurlarının gelişmesi mümkün değildir. Serbest rekabet ve kişisel çıkar üzerine kurulu Fizyokrasi’ye göre, kıymetli madenler ve ticaret, iktisadi gelişme için o kadar önemli değildir. Çünkü, bu alanlarda malın malla değişimi söz konusudur. Oysa, tarımsal faaliyet, bir üretim ve değer yaratılmasını içerir ve bu alanda oluşan katma değer daha yüksektir.

Tarım Sektörünün Kapsamı

Günümüzde tarım sektörü denilince akla, toprak ve / veya suda üretilen bitkisel ya da hayvansal üretim faaliyetiyle uğraşan bir sektör gelmektedir.

Dar anlamda tarım; ekim, dikim, bakım ve yetiştirme yoluyla bitki ve bitkisel ürünler, hayvan ve hayvansal ürünler üretilmesi veya bunların üreticileri tarafından işlenip değerlendirilmesi faaliyetlerini kapsar.

Geniş anlamda tarım ise bitkisel ve hayvansal ürün üretiminin yanı sıra bu ürünlerin yetiştiricileri tarafından işlenmesini, ormancılık ve balıkçılık faaliyetlerini, tarımsal ürünlerin taşınmasını ve saklanmasını, üreticiler tarafından satılmasını ve tarım alet ve makinelerinin üretim faaliyetlerinde bir bedel karşılığında kullanılmasını kapsar.

Tarımın Sektörünün İşlevleri

Tarım sektörünün işlevleri aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- İnsanların besin gereksinimlerini karşılamak: İnsanların hayatını idame ettirebilmesi için gerekli olan besin maddelerinin üretilmesi işlemini içerir.
- Sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasına yardımcı olmak: Sürdürülebilir kalkınma, gelecekte yaşayacak insanların refah düzeylerini azaltmadan, günümüzde yaşayan insanların refah düzeylerini artırma şeklinde tanımlanan bir kalkınma modelidir. Bu anlamda, tarımsal ihtiyaçlar büyük bir öneme sahiptir.
- Sanayi sektörüne hammadde sağlamak: Tarım sektöründe yaratılan fazlalık, hem tarım dışı sektörlerde faaliyet gösteren insanların besin gereksinimlerinin karşılanması hem de sanayi sektöründe üretim girdisi olarak kullanan hammaddelerin teminine yardımcı olmaktadır. Özellikle gıda ve tekstil gibi tarıma dayalı sanayi işletmeleri için bu ihtiyaç oldukça önemlidir.
- Tarım dışı sektörlerde istihdam sağlamak: Kalabalık nüfuslu tarım ülkelerinde, ekonomik gelişme hızlandıkça tarımdaki işgücü fazlalığı diğer sektörler için oldukça esnek bir işgücü arzı oluşturur.
- Tarım dışı sektörlerde üretilen mal ve hizmetlere talep yaratmak: Bu sektördeki kalabalık nüfus, tarım dışı sektörlerde üretilen mal ve hizmetlere yönelik büyük bir talep yaratır. Zira, tarımda çalışanlar gelirlerinin büyük bir kısmını diğer sektörlerce üretilen mal ve hizmetlere harcadıklarından dolayı, bu sektörde artan gelir, talebin gelir esnekliğinin daha yüksek olduğu diğer sektörlerdeki mallara yönelik talebi artıracaktır.
- Çevre sağlığı ve toplumun ruhsal dengesini korumak: İktisadi gelişme, sanayileşme ve kentleşme gibi olgular, gerekli tedbirler alınmadığında, çoğu defa insanların çevre sağlığını ve ruhsal dengesini tehdit eder duruma gelmektedir. Dolayısıyla, tarımsal faaliyetler, insanları daha dingin, stresten uzak ve sağlıklı bir biçimde yaşayabilecekleri kırsal ve tarımsal mekânlara doğru sürüklemektedir.

Tarım Sektörünün Genel Özellikleri

Tarım sektörü, sanayi ve hizmet sektörleriyle karşılaştırıldığında, daha ziyade doğal kaynakları kullanarak açık havada üretimin yapıldığı bir sektördür. Tarım sektörünün genel özelliklerini aşağıdaki gibi özetleyebiliriz:

- Tarımsal üretim iklim şartlarına bağlıdır: Alınacak birtakım önlemlerle iklim koşullarının sebep olacağı birtakım olumsuzlukları azaltmak mümkün olsa da doğa koşulları tarımsal üretim üzerinde hâlâ belirleyici bir unsurdur.

- Tarımsal üretim mevsimlerin ritmine bağlıdır: Bazı tarımsal üretim faaliyetlerinin mutlaka belirli mevsimsel şartlar altında yapılması gerekir.

- Tarım kesiminde üretim tekniklerini geliştirebilme imkânları sınırlıdır: Tarım sektörü, diğer sektörlerle kıyasla, daha ziyade emek yoğunudur ve çok ileri olmayan teknolojileri kullanır. Bu durum bölgeler, aileler ve ürünler arasındaki verimlilik farklılıklarının altında yatan en önemli etmenlerden biridir.

- Tarımsal mallara yönelik talebin gelir esnekliği düşüktür: Tarımsal mallar genellikle temel / zorunlu mal statüsünde olduğu için, bu malların talebindeki değişme tüketicilerin gelirlerindeki değişmeden fazla etkilenmez. Buna göre, kişilerin gelirleri arttıkça tarımsal mal ve hizmetlere yaptıkları harcamalar, gelire oranla daha az artar. Hatta bazı mallara yönelik talep, gelir arttıkça azalır; ki bu tür mallara iktisat literatüründe düşük mal denir.

- Tarım sektöründe üretim alanları dağınıktır: Tarım sektöründe faaliyet gösteren firmalar dağınık bir yapı içerisinde şekillenmiştir. Bunlar, genellikle küçük aile şirketleri olduğu için birleşmekte zorluk çekmekte ve iş bölümü ile uzmanlaşmanın sağlayabileceği verimlilik avantajından yoksun kalmaktadırlar.

- Tarımsal işletmelerin içerisinde bulundukları piyasa koşulları farklılık arz eder: Genel olarak, tarım sektöründe faaliyette bulunan firmaların üretmiş oldukları malları arz ederken tam rekabet piyasası koşullarına, hammadde temininde ise aksak rekabet piyasası koşullarına tabi olduklarını söylemek mümkündür.

- Tarım sektöründe “azalan verimler kanunu” geçerlidir: Buna göre, tarım sektöründe faaliyette bulunan bir firma sürekli olarak verimlilik dezavantajı ile karşı karşıyadır. Çünkü, tarımsal faaliyet yapılan tarım arazisinin kısa dönemde genişletilmesi söz konusu olmadığı için üretici, artan üretime paralel olarak verimi azalan bir sabit faktör kısıtıyla karşı karşıyadır.

- Tarımsal üretim canlı varlıkları konu alır: Bu durum, üretim ile hasat ve hasat ile satış arasında bir gecikmenin oluşmasına neden olur. Bu gecikme; iklim, hava koşulları, girdi kalitesi, mevsimsel etkiler ve yasal düzenlemeler gibi faktörlerden etkilenir.

- Tarımsal ürün fiyatları istikrarsızdır: Bu durumun temel sebebi, tabiat (doğa) koşullarındaki beklenmedik değişikliklerdir. Tarımsal ürün arzı fazla olduğunda, ürün fiyatları geriler; buna karşın, ürün arzı daraldığında ise fiyatlar bir anda yükselir.

TÜRK TARIM SEKTÖRÜNÜN ÜRETİM YAPISI VE DAĞILIMI

İktisadi bir sektör olarak tarımın üretim ve rekabet edebilirliğini anlamak için tarımsal üretimin bileşimi, tarımsal üretim değeri ve bu üretim değerinin ne kadarının katma değere dönüşebildiği, yani pazarlanabildiği hususlarına bakmak gerekir. Tablo 1’e göre, 2017 yılında yaklaşık 324 milyar liralık toplam tarımsal üretim değerinin %42’si bitkisel, %58’lik kısmı ise

hayvansal üretime aittir. Buna karşılık, bitkisel üretimin %84 gibi çok büyük bir kısmı pazara dönük üretim şeklinde iken, hayvansal üretimin sadece %54'ü pazarlanabilir nitelikte olup geriye kalan kısmı öz-tüketim için yapılmaktadır.

Diğer yandan, bitkisel üretim değerinin de %41'lik kısmı tahıllar ve diğer bitkisel ürünlerden, %34'ü meyveler, içecek ve baharat ürünlerinden, %25'lik kısmı ise sebzelerden oluşmaktadır. Meyve ve sebze üretiminde rekabet gücü giderek arttığı için pazarlanabilirlik oranları, tahıl ve diğer bitkisel ürünlere göre daha yüksek çıkmaktadır.

Dolayısıyla özelde sebze ve meyvecilikte; genelde ise bitkisel üretimde rekabet gücü modern üretim ve dağıtım tekniklerine bağlı olarak daha yüksektir. Hayvansal üretimin yaklaşık üçte ikisi canlı hayvan üretimi, üçte biri hayvansal ürünler üretiminden oluşmaktadır; ancak pazara dönük üretim oranları bakımından bunun tam tersi bir ağırlık söz konusudur. Pazara dönük üretimde canlı hayvanların payı %40 iken hayvansal ürünlerin payı %77'dir.

Türkiye'de kırsal kesimde oturan hemen her ailenin kendi et ve süt ihtiyacını karşılamaya yetecek kadar hayvan beslediği dikkate alındığında, ortaya çıkan bu tablo daha kolay anlaşılmaktadır. Toplam pazarlanabilen tarımsal üretim değerinin yarıdan biraz fazlası bitkisel, kalanı ise hayvansal üretime aittir. Buradan anlaşıyor ki, Türk tarımı sahip olduğu değeri gerektiği gibi pazarlayamamaktadır; nitekim potansiyel satış miktarı ile gerçekleşen satış miktarı arasında ciddi bir fark vardır.

Tablo 1 Türkiye'de tarımsal üretim değeri ve pazarlanan değer (2017)

	Üretim Değeri (Milyon ₺)	Üretim Değerinin Dağılımı (%)	Pazarlanan Değer (Milyon ₺)	Pazarlanan Değer / Üretim Değeri (%)	Pazarlanan Değerin Dağılımı (%)
Toplam	323.608	100	214.843	66	100
Bitkisel Üretim	135.885	42	113.812	84	53
Tahıllar ve diğer bitkisel ürünler	56.119	41 ⁽¹⁾	44.072	79	39 ⁽³⁾
Sebzeler	33.846	25 ⁽¹⁾	29.880	88	26 ⁽³⁾
Meyveler, içecek ve baharat bitkileri	45.920	34 ⁽¹⁾	39.860	87	35 ⁽³⁾
Hayvansal Üretim	187.723	58	101.031	54	47
Canlı hayvanlar	117.797	63 ⁽²⁾	46.747	40	46 ⁽⁴⁾
Hayvansal ürünler	69.926	37 ⁽²⁾	54.283	77	54 ⁽⁴⁾

(1) Bitkisel üretimin yüzdesi olarak (2) Hayvansal üretimin yüzdesi olarak (3) Pazarlanan bitkisel üretim değerinin yüzdesi olarak (4) Pazarlanan hayvansal üretim değerinin yüzdesi olarak

Bitkisel Tarım Sektörü ve Bitkisel Üretim

Tarımsal üretimi, temelde, bitkisel üretim ve hayvansal üretim olarak iki alt bileşene ayırabiliriz. 2017 yılı itibarıyla, Türkiye'de toplam tarımsal üretim değerinin %42'si bitkisel üretime, kalan %58'i ise hayvansal üretime aittir. Bitkisel üretim faaliyeti; tahıllar ve diğer bitkisel ürünler; sebzeler, meyveler, içecek ve baharat bitkileri olmak üzere temelde üç alt gruba ayrılmaktadır. Söz konusu üretim alanları ve bitkisel üretimdeki payları Tablo 1'de

verilmektedir. Bitkisel üretimde en büyük pay %41 ile tahıllar ve diğer bitkisel ürünlere aittir, burada sadece tahılların payı ise yaklaşık %26'dır.

Hayvancılık Sektörü ve Hayvansal Üretim

Hayvansal üretim, canlı hayvanlar ve bu hayvanlardan elde edilen hayvansal ürünlerden oluşmaktadır. 2017 sonu itibarıyla, Türkiye'de toplam tarımsal üretim değerinin %58'i hayvansal üretime aittir. Tablo 4.1'den de göreceğiniz üzere, hayvansal üretim değerinin %54'ü pazarlanan değerdir. Hayvansal üretimde pazarlanan oran canlı hayvan üretiminde görece düşük (%40), hayvansal ürünlerde ise görece yüksektir (%77). Bu da hayvancılık sektöründe rekabetçi avantajın hayvansal ürünlerin üretiminde olduğunu göstermektedir. Türkiye'de canlı hayvan üretimi; sığır, koyun, keçi, kümes hayvanları, arıcılık ve ipek böcekçiliğinden oluşur.

Canlı Hayvan Üretimi

Türkiye'de canlı hayvan üretimine bakıldığında; son yıllarda tüm alt kalemlerde büyük bir artış görülmektedir (Tablo 2). Özellikle 2010 sonrası dönemde sığır sayısı 11,4 milyondan 16 milyona, koyun sayısı 23 milyondan 34 milyona, keçi sayısı 6,3 milyondan 10,6 milyona ve arı kovanı sayısı 5,6 milyondan 8 milyona yükselmiştir. Yine aynı dönemde, tavuk sayısı çok hızlı bir artış kaydetmiş olmakla birlikte, son birkaç yıldan bu yana istatistikler artık sadece işletme sayısını vermeye başlamıştır. Tablo 2'de görüldüğü üzere, tavukçuluk faaliyetini yürüten işletme sayısı 10.300'dür. Son olarak, ipek böcekçiliği faaliyeti yapan aile sayısı hemen hemen aynı kalmıştır (2.100).

Tablo 2 Türkiye'de seçilmiş canlı hayvan üretimi (1991-2017)

Canlı Hayvanlar	1991	1995	2000	2005	2010	2015	2017
Sığır (bin)	11.973	11.789	10.761	10.526	11.370	13.994	16.000
Koyun (bin)	40.432	33.791	28.492	25.304	23.090	31.507	33.677
Keçi (bin)	10.764	9.111	7.201	6.517	6.293	10.416	10.635
Tavuk (bin)	139.206	129.014	258.168	317.497	234.918	..	..
Arı Kovanı (bin)	3.428	3.916	4.267	4.590	5.603	7.709	8.000
İpek Böcekçiliği Faaliyeti Yapan Aile Sayısı (Bin)	29,7	7,5	2,2	2,7	2,1	1,9	2,1

Kaynak: TÜİK.

Su Ürünleri Üretimi

Tarımsal üretim anlatılırken, su ürünleri çok defa ihmal edilir. Her ne kadar bitkisel ve hayvansal faaliyetler kadar bir büyüklüğe sahip olmasa da Türkiye gibi üç tarafı dört denizle çevrili, birçok göl ve baraja sahip bir ülke için su ürünlerinin üretimi ve piyasası önemlidir. Özellikle gelir ve eğitim düzeyi ile birlikte sağlık bilinci yükselen bir toplum için, su ürünleri daha da önemli hale gelmektedir. Nitekim Türkiye'de balık yetiştirilen göller, barajlar ve özel tatlı su balığı üretim tesisleri giderek yaygınlaşmaktadır.

Türkiye'nin denizden çıkardığı balık miktarı yıldan yıla düzenli bir artış göstermediği gibi, son 10 yılda üretim miktarı bazı yıllar yarıdan daha fazla düşmektedir. Örneğin, 2007 yılında 589 bin ton olan deniz balığı üretimi 2014'te 266 bin ton, 2017'de ise 322 bin ton olarak

gerçekleşmiştir. Bu istikrarsız üretim miktarının en önemli sebebi, uzun yıllar ihmal edilen zamansız ve yanlış avcılıktır. Burada iyi bir gelişme, deniz ve iç su yetiştiricilik miktarının 277 bin tona ulaşmasıdır.

Sonuç olarak, iç sulardan elde edilen miktar ile birlikte avcılıkla elde edilen toplam balık miktarı (384 bin ton) ve yetiştiricilikle elde edilen balık miktarının toplamı 2017 itibarıyla 631 bin tonu bulmaktadır. Yine de bu rakam dünya balık üretiminin sadece binde 3,4'üne tekabül etmektedir.

Deniz balığı üretiminin %80'i Karadeniz'den ve bu oranın %75'i Doğu Karadeniz'den elde edilmektedir. 2017 yılı itibarıyla denizden elde edilen balık miktarlarına bakıldığında; en çok üretilen 159 bin ton ile hamsiyi (toplamın yaklaşık yarısı) çaça, kum midyesi, sardalye, istavrit, deniz salyangozu, mezgit ve palamut takip etmektedir.

TÜRKİYE'DE TARIMSAL GSYH, İSTİHDAM VE DIŞ TİCARET

Türkiye, iklim ve doğa koşulları bakımından tarımsal üretime oldukça uygun bir yapıya sahiptir. Bu durum, tarım sektörünün Türk ekonomisi için temel sektörlerden biri olması sonucunu beraberinde getirmiş ve sektör ülke ekonomisi için daima önemli bir sektör olmuştur. Türkiye'de üretilen tüm mal ve hizmetlerin piyasa fiyatları toplamını gösteren gayrisafi yurt içi hâsıla (GSYH) değeri incelendiğinde, sonuç daha da açık hâle gelmektedir.

Tarımsal GSYH

Türkiye'de 2000-2017 yılları itibarıyla, cari fiyatlarla hesaplanan GSYH'ya ve tarım sektörünün GSYH içerisindeki payına bakıldığında (Tablo 3), cari fiyatlarla tarımsal GSYH 2000 yılında yaklaşık 16 milyar lira iken, 2017'de 189 milyar liraya yükselmiştir. Ancak, sektörün GSYH içindeki payında gözle görülür bir düşüş söz konusudur. Nitekim 2000'de Türkiye'de tarım sektörünün GSYH içerisindeki payı %10,1 iken, 2017 yılına gelindiğinde %6,1'e gerilemiştir.

Tarım sektörü küresel ekonominin piyasa yapısına ve onun işleyiş mekanizmalarına yeterince tabi olmadığı için, kriz dönemlerinde sektörün büyüme trendi ekonominin genelinden ayrılmaktadır. Böylece, ekonomide işler iyi gittiğinde, tarım sektörünün büyüme hızının ekonominin genel büyüme hızının altında kaldığı, ancak konjonktür olumsuzla döndüğünde sektörün ortalamanın üzerinde bir büyüme performansı gösterdiği söylenebilir.

Tablo 3: 2000-2017 döneminde tarım sektörünün GSYH, istihdam ve dış ticaret içindeki değerleri ve payları (cari fiyatlarla)

Yıl	Tarımsal GSYH (milyar ₺)	Toplam GSYH'daki Payı (%)	Toplam İstihdamdaki Payı (%)	Tarımsal İhracat (milyar \$)	Toplam İhracattaki Payı (%)	Tarımsal İthalat (milyar \$)	Toplam İthalattaki Payı (%)
2000	16,8	10,1	36,0	1,7	6,0	2,1	3,9
2005	60,7	9,4	25,5	3,5	4,7	2,8	2,4
2010	92,7	8,4	23,3	5,1	4,5	6,5	3,5
2015	148,3	7,6	20,6	6,2	4,2	7,3	3,5
2017	189,0	6,1	19,4	5,9	3,8	9,1	3,9

Kaynak: TÜİK.

Tarımsal İstihdam

Türkiye’de tarımın istihdamdaki payı 2000- 2017 döneminde %36’dan %19,4 seviyesine gerilemiştir. Anlaşılabacağı üzere, tarımsal istihdamın payı sürekli azalsa da gelişmiş ülkelerdeki %2-%4 arasında olan oranları ile kıyaslandığında hâlâ çok yüksek düzeydedir (örneğin, 2008 yılı itibarıyla, bu oran OECD ülkeleri için ortalama %5, AB ülkeleri için ortalama %4,2 ve ABD için %1,5’tir). Zira, Türkiye’de söz konusu dönemde, tarımın GSYH’daki payı yaklaşık %10-%6 bandında dolaşırken, istihdamdaki payı yaklaşık %36-%19 bandında seyretmiştir. Oransal olarak tarımın millî gelire katkısı, taşıdığı istihdam hacmine nispetle yaklaşık üçte bir dolayındadır.

Aslında arzu edilen, tarımsal GSYH payı ile tarımsal istihdam payının birbirine yakın seyretmesidir. Türkiye’de bunu engelleyen faktörlere bakıldığında, sektörün yapısal geri kalmışlığının belirleyici olduğu anlaşılmaktadır. Zira tarımsal işgücünün düşük vasıf (nitelik) birikimi, çok düşük verimlilik düzeyi, sektörde yetersiz sermaye birikimi, görece zayıf teknolojiye yararlanma ve teşebbüs kapasitesi, arazi yapısının bir kısmının modern tarıma elverişli olmayacak kadar küçük parçalara ayrılmış olması ile arazinin dağlık, kurak, verimsiz, bakımsız ve dağınık bir görünüm arz etmesi yapısal geri kalmışlıkta rol oynayan başlıca faktörlerdir. İstihdam edilen işgücünün önemli bir kısmının gizli işsiz konumunda olması, sektörün iktisadi katkısının sınırlı kalmasının önemli bir sebebidir.

Tarım sektöründe istihdamın giderek azalmasında, sektördeki gelir artışının diğer sektörlerdeki gelir artışlarına nispetle daha düşük düzeyde kalması gibi ekonomik faktörlerin yanı sıra, sosyal ve kültürel imkânların yetersizliği, dolayısıyla topyekûn bir hayat standardının düşük olması yatmaktadır. Ayrıca, son yıllarda sektörde makineleşme olgusunun da hız kazandığı, bunun da diğer sektörlerde işgücü kaymasının sebeplerinden biri olduğu söylenebilir. Örneğin, Türkiye’de traktör sayısı 1990’da yaklaşık 700 bin civarında iken 2017 yılında 1,8 milyona ulaşmıştır ve bu traktörler büyük ölçüde çift akslı ve yüksek beygir gücüne sahip özelliktedir.

Tarımsal Dış Ticaret

1980 öncesi dönemde tarımsal ürünlerin ihracatı Türkiye’nin dış ticaretinde önemli yer tutmakta idi. Türk ekonomisi 1980 yılından sonra yönünü yurt dışına çevirmiş ve ekonomik gelişimini dış ticarete (ihracata) dayalı bir büyüme stratejisine bağlamıştır. Buna rağmen hem coğrafyası hem de doğa koşulları ve iklimi açısından tarımsal üretime son derece uygun olan Türkiye’de günümüzde tarımın ihracat açısından güçlü bir sektör olmadığı görülmektedir. Türkiye’de toplam ihracat açısından, özellikle 2002 yılından sonra büyük bir gelişme yaşansa da aynı trendin tarımsal ihracat miktarı ve oranı bakımından yakalanamadığı, hatta tam aksine tarımın toplam içindeki payının giderek azaldığı görülmektedir (Tablo 3).

Nitekim tarımsal ihracat bu dönemde 1,7 milyar dolardan 5,9 milyar dolara yükselmiş, ancak toplam ihracat içindeki payı %6’dan %3,8’e gerilemiştir. Buna karşılık tarımsal ithalat daha hızlı artarak 2 milyar dolardan 9 milyar dolara yükselmiş, ancak toplam ithalat içindeki payı pek değişmemiştir. Tarımsal ihracatın en fazla yapıldığı ülkeler sırasıyla Irak, Almanya, Rusya, İtalya, Fransa, Hollanda ve İngiltere; ithalatın en fazla yapıldığı ülkeler ise yine sırasıyla ABD, Ukrayna, Rusya, Almanya, Brezilya ve Malezya’dır.

TÜRKİYE'DE TARIMSAL DESTEKLEME POLİTİKALARI

Türkiye’de tarım politikasının uygulanma şekli kalkınma planları ile gerçekleştirilmektedir. Söz konusu planlara göre uygulanan politikaların temel hedefi, kaynakları etkin bir biçimde kullanarak ekonomik, sosyal, çevresel ve uluslararası gelişmeler boyutunu bütün olarak ele alan örgütlü, rekabet gücü yüksek, sürdürülebilir bir tarım sektörü oluşturmaktır.

Bununla birlikte, kalkınma planlarında tarım politikaları ile gerçekleştirilmek istenen amaçlar aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Tarımsal üretim seviyesini ve verimliliği artırmak, sektörün gelişme hızını sürdürülebilir kılmak,
- Tarımsal üretimde mümkün olduğunca kendine yeterli bir düzeye ulaşmak ve toplumun dengeli bir şekilde beslenmesini sağlamak,
- Tarıma dayalı sanayinin, tarımsal girdi ihtiyacını yurt içinden karşılamak,
- Sektörde gelir düzeyini yükselterek, sektörler arasındaki gelir farklılıklarını gidermek,
- Tarımsal istihdamı verimli hâle getirmek ve buradan başka sektörlerle işgücü göçünü kontrol etmek,
- Sektörün teknoloji düzeyini yükselterek, tarımsal üretimin doğal koşullara bağımlılığını azaltmak,
- Tarımda verimlilik düzeyinin artırılması amacıyla modern girdi kullanımını (sertifikalı tohumculuk ve damızlık) teşvik etmek, sulama faaliyetlerini geliştirmek,
- Tarım ürünlerinin uluslararası rekabet gücünü artırmak ve
- Tarımda destekleme politikasını etkin bir araç olarak kullanmak.

Ülkeler, tarım sektöründe faaliyet gösteren üretici ve tüketicileri fiyat istikrarsızlıklarından korumak, bunlar arasındaki gelirin adil dağılımını gerçekleştirmek, tarımsal-kırsal kalkınmayı hızlandırmak, tarımda üretimi çeşitlendirmek, tarım ürünleri ticaretini özendirmek ve ülke tarımının dünya piyasasından daha büyük bir pay almasını sağlamak gibi amaçlarla tarım sektörünü desteklerler. Tarım sektörü yapısı itibarıyla devlet müdahalesine ihtiyaç duyan bir sektördür. Tarımsal üretimin büyük ölçüde doğa koşullarına bağlı olması, olumsuz koşullarda devlet desteğini gerekli kılmaktadır. Nitekim hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin büyük bir çoğunluğu tarımsal destekleme politikaları izlerler.

Tarım sektöründe devlet müdahalesinin gerekçelerini şu şekilde sıralayabiliriz:

- Tarım doğa koşullarına fazlasıyla bağımlı olduğu için negatif arz şoklarına ziyadesiyle açıktır, o nedenle risk ve belirsizlik fazladır.
- Arazi yapısı genellikle çok parçalıdır ve dağınıktır, dolayısıyla üretimde ölçek dezavantajı vardır.
- Tarımsal ürünlerin arz ve talep esneklikleri genel olarak düşüktür.
- Tarımsal ürünlerin saklanması ve pazarlanması hem daha zor hem de daha maliyetlidir.

Yukarıdaki durumların yaratacağı olumsuzluklar devletin müdahalesi ile önemli ölçüde ortadan kaldırılabılır. Türkiye için de ziyadesiyle doğru olan bu tespitler neticesinde, devlet uzun yıllardan beri tarım sektörüne müdahil olmuş ve çeşitli yöntemlerle tarım sektörünü desteklemiştir. Türkiye’de uygulanan tarımsal destekleme politikaları, dünyadaki uygulamalarla büyük ölçüde örtüşmektedir.

Türkiye’de destekleme alımları, girdi destekleri, düşük faizli tarımsal kredi, süt teşvik primi ödemeleri, doğal afet ödemeleri, ekim alanları sınırlandırılması ve destekleme primleri gibi birtakım destekleme faaliyetleri yürütülmektedir. Ayrıca, Ar-Ge, yatırım, pazarlama ve dış ticarete yönelik destekleme faaliyetleri de bulunmaktadır.

Türkiye’de tarım sektörüne uygulanan destekler; gelir, fiyat ve diğer destekler olarak üç temel kategoriye ayrılır.

Gelir destekleri, kendi içerisinde dolaylı ve doğrudan gelir desteği olarak ikiye ayrılmaktadır.

Fiyat destekleri içerisinde teşvikler, primler, kota ve tarifeler, vergiler ve ihracat iadeleri sayılabilir. Doğal afetler karşılığında yapılan bitkisel ve hayvansal zarar ödemeleri doğrudan gelir desteği kapsamında yer alırken, tarımsal hammadde alımı, tarımsal üretim kredileri, hayvan sigortası ve depolama gibi üretim maliyetlerini azaltan destekler dolaylı gelir destekleri içerisinde sayılabilir.

Son destek kalemi olan **diğer destekler** içerisinde ise eğitim, araştırma-geliştirme (Ar-Ge), pazarlama, dağıtım ve yayım gibi destekler bulunmaktadır.

TÜRKİYE’DE HİZMETLER SEKTÖRÜ

İngiliz Klasik iktisatçısı Colin Grant Clark ve Fransız iktisatçısı Jean Fourastie’den bu yana ekonomik faaliyetler birincil (primary) sektör olarak tarım, ikincil (secondary) sektör olarak sanayi ve üçüncül (tertiary) sektör olarak hizmetler şeklinde sınıflandırılmaktadır. Tarihsel süreç içinde hizmet(ler)in farklı tanımları olmuştur. Fizyokratlar, hizmetleri tarımsal üretim dışındaki tüm faaliyetler olarak tanımlamıştır. Adam Smith, hizmet(ler)i somut bir ürünle sonuçlanmayan tüm faaliyetler olarak tarif etmiştir. J.B. Say, hizmet(ler) i ürünlere fayda ekleyen, tüm imalat dışı faaliyetler olarak tanımlamıştır. Alfred Marshall ise hizmetleri yaratıldığı anda varlık bulan mallar olarak tarif etmiştir.

Hizmetler Sektörüne İlişkin Sınıflandırmalar

Birleşmiş Milletlerin (BM) yapmış olduğu ayırıma göre hizmetler sektörü; hükûmet hizmetleri, genel kamu hizmetleri, teşebbüs ve özel kuruluşların hizmetleri, dinlenme, eğlence ve benzeri hizmetler ile kişisel hizmetleri kapsamaktadır.

Dünya Ticaret Örgütü (WTO) de hizmetler sektörünü 12 alt başlığa ayırmıştır. Bu 12 ekonomik faaliyete detaylı baktığımızda, ticari (işle ilgili) hizmetler kapsamına meslek hizmetleri, bilgisayar hizmetleri, Ar-Ge hizmetleri, emlak hizmetleri, kira hizmetleri, diğer ticari hizmetler girer. İletişim hizmetleri; posta, kurye, telekomünikasyon, görsel-işitsel ve diğer hizmetlerini kapsar. İnşaat ve mühendislikle ilgili hizmetler; binalar için genel inşaat

alışmaları, inşaat mühendisliği için genel inşaat çalışmaları, tesisat ve montaj çalışmaları, bina tamamlama ve nihai çalışmalar ile diğer hizmetleri içine alır. Dağıtım hizmetleri; toptan satış ticareti hizmetleri, perakende hizmetleri, franchising ve diğerlerini kapsar. Eğitim hizmetleri; ilköğretim seviyesinde eğitim hizmetleri, lise seviyesinde eğitim hizmetleri, yükseköğrenim seviyesinde eğitim hizmetleri, erişkin eğitimi ve diğer eğitim hizmetleri alt başlıklarına ayrılır. evre hizmetleri; kanalizasyon hizmetleri, atık imha hizmetleri, hıfzıssıhha ve benzeri hizmetlerdir. Mali hizmetler; sigorta ve sigortacılığa bağlı hizmetler ile bankacılık ve diğer mali hizmetler olarak iki ana başlıktan oluşur. Sağlığa ilişkin ve sosyal hizmetler; hastane hizmetleri, insan sağlığına ilişkin diğer hizmetler ve sosyal hizmetlerdir. Turizm ve seyahatle ilgili hizmetler; otel ve restoranlar (yemek sunma dâhil olmak üzere), seyahat acenteliği ve tur operatörlüğü hizmetleri, turist rehberliği hizmetleri ve diğerleridir. Eğlence, kültür ve spor hizmetleri; eğlence hizmetleri (tiyatro, canlı orkestra ve sirk hizmetleri ve dahil olmak üzere), haber ajansı hizmetleri, kütüphane, arşiv, müze ve diğer kültürel hizmetler, spor ve diğer rekreasyon hizmetleri ile diğer hizmetleri kapsar.

Hizmetlerin zellikleri ve Uluslararası Hizmetler Ticareti Biçimleri

Hizmetlerin maddi bir yapısı yoktur, depolanamaz ve transfer edilemez. Hizmetler retici ve tüketicisi arasında doğrudan bir etkileşim yaratır.

Hizmetlerin gayrimaddi ve görünmez olmaları ile ilgili bazı istisnai durumlar da söz konusu olabilmektedir.

Örneğin; bir danışmanın disk veya flash bellekteki raporunun çıktısı alındıktan sonra bu hizmet fiziki olarak görülebilir. Hizmetler genelde depolanamaz. Oysa mallara baktığımızda, mallar maddi ve görülebilir nitelikte olduklarından depolanabilmektedir. Hizmetlerin zelliklerinin mallardan farklı olması, uluslararası hizmetler ticaretini biçimlerini etkilemektedir.

Mallarla ilgili uluslararası ticaret, malların bir ülkeden diğer ülkeye fiziki hareketini içerir. Oysa çok az hizmet işlemi için sınır ötesi hareket gerekir. Sınır tesi işlemlere örnek olarak telekomünikasyon ile iletilen hizmetler (bankalar aracılığıyla para transferi) veya mal ticareti kapsamındaki hizmetler (bir danışmanın teknik raporu veya taşınabilir hafıza veya flash bellekte yer alan yazılım) verilebilir.

Mal üreten sanayiler, genelde tarifeler, miktar kısıtlamaları ve diğer sınır önlemleriyle korunmaktadır. Buna karşılık hizmetlerin gayrimaddi niteliği ve birçok hizmet işleminin sınır ötesi hareketi içermemesi dolayısıyla hizmetler sektörü, ulusal düzenlemeler ile korunmaktadır. Bu tür düzenlemeler, yabancı hizmet sağlayıcılarının (bankalar ve sigorta şirketleri) hizmet sunmaları için gerekli şubeleri kurmalarını veya yatırım yapmalarını yasaklayabilir. Ulusal düzenlemeler, hizmet sunan gerçek kişilere ayırmacı bir şekilde uygulanabilmektedir. Bu düzenlemeler ayrıca, farklı lkelerin hizmet sağlayıcılarına farklı işlem yapılmasını da sağlayabilmektedir. Hizmet sağlayıcısı ile tüketicisi arasındaki yakınlık, ithalat ülkede ticari bir varlık oluşturmak (bir şube veya bağlı şirket kurarak) veya gerçek kişilere geçici süre için dolaşım hakkı tanınarak (hizmetlerini sunmak üzere avukatların veya mimarların bir başka ülkeye girmesi) sağlanabilir.

Bazı hizmetler nitelikleri gereği, tüketicilerin hizmetlerin verildiği ülkeye gitmesini gerektirmektedir: Ülkeleri ziyaret eden turistler veya yükseköğrenim için başka ülkeye giden öğrenciler gibi. Dolayısıyla, bir ülkenin sınırları ötesine fiziki geçişi gerektiren mallara ilişkin uluslararası işlemlerden farklı olarak hizmetler, aşağıdaki hizmet sunumu yollarından birisi veya hepsinin bileşimi ile sağlanmaktadır. Uluslararası hizmetler ticareti, hizmetlerin doğasından kaynaklanan nedenlerden dolayı dört farklı şekilde yapılmaktadır. Bunlar; hizmetlerin sınır ötesi dolaşımı, tüketicinin ihracatçı ülkeye hareketi, hizmetin sağlanacağı ülkede ticari varlık oluşturulması ve gerçek kişilerin hizmet vermek üzere başka bir ülkede geçici dolaşımıdır.

Hizmetler sektörü son yıllarda teknolojik yeniliklerin katkısıyla büyük gelişme göstermiş, buna bağlı olarak hizmetler ticaretinde de önemli artışlar gerçekleşmiştir. Haberleşme teknolojisinde hızlı değişiklikler ve elektronik ticaretin (e-ticaret) gelişimi, şirketlerin ithalat yapılan ülkede ticari varlık kurmalarını gerektirmeksizin sınır ötesi hareketler aracılığıyla giderek artan bir şekilde hizmet sunmalarını mümkün kılmaktadır. Hizmetler ticaretinin büyümesinde, e-ticaretin hızlı gelişiminin etkisi de vardır. Elektronik ticaretin uluslararası kabul görmüş bir tanımı yoktur. Genel olarak, mal ve hizmetlerin elektronik araçlarla dağıtımı, pazarlaması, satışı veya teslim edilmesini kapsamaktadır.

Türkiye Ekonomisinde Hizmetler Sektörü

Günümüzde hizmetler sektörünün gelişmesi, ekonomik kalkınmanın (gelişmenin) önemli göstergelerinden biridir. Hizmetler sektöründe yeni faaliyet alanlarının ortaya çıkması ve mevcutların etkinliğinin artması, sektörün yarattığı katma değeri ve istihdamı artırmaktadır. Türkiye ekonomisinde hizmetler sektörünün payı yıllar içerisinde artış göstermiştir. 1973 yılında hizmetler sektörünün GSYH içindeki payı (inşaat hizmetleri dâhil) %44,9 iken, 1980’de bu oran %48,4’e, 1985’te %55,9’a, 1990’da %52,2’ye ve 2017 yılında %72,5’e yükselmiştir.

Hizmetler sektörünün istihdam içindeki payı 2017 yılında %54,1 olmuştur, bu orana inşaatı da eklediğimizde hizmetler sektörünün istihdamdaki payı %61,5’e yükselmektedir. Hizmetler, diğer iki sektöre (tarım ve sanayi) göre en fazla istihdamın sağlandığı sektördür. 2011-2016 döneminde tarım sektörü istihdamı aynı seviyede kalırken, sanayi sektöründe az da olsa artış olmuştur. Buna karşılık hizmetler sektörü istihdamı 2011 yılında 13,0 milyon kişiden 2016’da 16,6 milyon kişiye çıkmıştır.

Türkiye’de her kalkınma planı döneminde hizmetler alanında ülkenin rekabet gücünün geliştirilmesi, katma değeri yüksek alanların payının ve bu alandaki istihdam seviyesinin yükseltilmesi, hizmetler ihracatının artırılması ve çeşitlendirilmesi temel amaç olarak belirlenmiştir. Küreselleşen dünyada hizmetler sektörünü etkileyen eğilimler; hizmetler sektöründe teknoloji kullanımının yaygınlaşması, yeni hizmet alanları ve mesleklerin ortaya çıkması, hizmet sunumunun yaygınlaşması, üretim ve hizmet alanlarının bütünleşmesi ve dış kaynaklardan temin etmenin (outsourcing) önem kazanması olarak sayılabilir.

Hizmetler alt sektörleri içinde ulusal gelire katkı bakımından en hızlı gelişen alt sektör ticarettir. Ticaret sektörünün büyümesinde sektör içinde yer alan turizmin son yıllardaki hızlı gelişimi önemli rol oynamıştır. Devlet hizmetlerinin katkısının azalması ise 1980’den sonra devletin ekonomideki yerinin küçülmesine bağlanabilir. Hizmetler sektörünün ikinci önemli alt sektörü ulaştırma ve depolamadır (2016). İnşaat, mali aracı kuruluşlar, konut, serbest meslek

hizmetleri ile izafi banka hizmetleri alt sektörlerinin payında son 10 yılda önemli bir gelişme gözlenmemiştir.

TİCARET SEKTÖRÜ

Türkiye’de ticaret, hizmetler sektörünün en önemli alt sektörlerindedir. Ticaret sektörünün tarım ve sanayi gibi temel sektörlerin yanı sıra hizmetler sektörünün diğer alt sektörleri ile olan ilişkisi, özellikle üretim ve istihdam açısından önemlidir. Ticaret sektöründe faaliyet gösteren işletme sayısı dikkate alındığında, yoğun bir rekabetten söz edebiliriz. Sektördeki rekabet ve verimlilik baskısı, teknoloji kullanımı ile modern tedarik zinciri yönetimi ve kombine taşımacılık sistemlerinin önemini artırmaktadır. Bilgisayar kullanımının ve online işlemlere güvenin artması ve elektronik ticaretin yaygınlaşması, ticaret hizmetlerinin gelişmesine katkı sağlamaktadır. Ticaret hizmetleri alt sektöründe rekabetçi bir ortamda verimlilik artışının sağlanması, faaliyet hacminin büyütülmesi, teknoloji ve yenilikçiliğin özendirilmesi, KOBİ’lerin rekabet imkânlarının geliştirilmesi temel amaçtır.

Ulusal gelir hesaplarında toptan ve perakende ticaret diğer bir deyişle iç ticaret, ulusal gelire katkı açısından bütün hizmet sektörleri arasında en hızlı gelişen alt sektördür. Turizm sektörünü de kapsayan ticaret alt sektörünün 1970 yılında %11,9 olan ulusal gelire katkısı, 1980’de %16’ya ve 10 yıl sonra (1990) %19,1’e çıkmıştır.

Toptan ticaret yapan işletmeler arasında ilk sırada gıda maddeleri, ikinci sırada dokuma-giyim eşyası ve mobilya, üçüncü sırada ise kereste ve yapı malzemesi ticareti yapan işyerleri gelmektedir. Benzer sıralama, perakende ticaret işyerleri için geçerli değildir. Türkiye’de 1-4 kişinin çalıştığı küçük işletmeler, toplam işyerleri sayısının %89’unu oluşturmaktadır. 100 ve daha fazla kişinin çalıştığı işyeri sayısının toplam içindeki payı %0,2’dir. Buna karşılık toplam istihdamın dörtte birine yakın kısmını bu işyerleri sağlamaktadır.

Ticaret sektörü diğer sektörlerle olan yakın bağlantısı sebebiyle ilişkili olduğu sektörlerdeki gelişmelerden etkilendiği gibi, bu sektörlerdeki faaliyetleri de doğrudan etkilemektedir. Türkiye ekonomisinde 2008 yılının ikinci çeyreğinden sonra uluslararası piyasalarda yaşanan dalgalanmalar yurt içi talebi ve yatırımları olumsuz etkilemiş, ulusal gelirden ve çeşitli sektörlerde daralmaya yol açmıştır. Bu durumdan en çok etkilenen sektörlerden biri ticaret sektörü olmuştur. Sektörde 2008 yılının üçüncü çeyreğinden sonra başlayan daralma, 2009 yılında da sürmüştür. Talepteki canlanmaya bağlı olarak ticaret sektörü 2010 yılından sonra yeniden büyüme eğilimine girmiştir. Mali krizden büyük ölçüde etkilenen ticaret hizmetleri alt sektörünün GSYH içindeki payı düşmüştür.

ULAŞTIRMA SEKTÖRÜ

Ulaştırma (taşımacılık) sektörü, kara, hava, deniz ve demiryolları taşıma faaliyetlerini kapsamaktadır. Türkiye’nin geniş yüzölçümü ve üç tarafının denizlerle çevrili olması, Asya ile Avrupa arasında önemli bir geçiş noktası olması sebebiyle sektörün ekonomideki yeri önemlidir. Ulaştırma sektörü, Cumhuriyet dönemi’nde hızla gelişmiştir. **Cumhuriyet’in ilk yıllarında daha çok demiryollarına, 1950’li yıllardan sonra ise karayollarına önem verilmiştir.**

Atatürk, Millet Meclisi’nin 1 Mart 1922 tarihli toplantısında yaptığı konuşmada şunları söylemiştir: “İktisad hayatının faaliyet ve zindelişi ancak münakale vasıtalarının, yolların, şimendiferlerin, limanların hali ve derecesiyle mütenasiptir.” Atatürk aynı tarihlerde

gazetelere verdiği demeçte ise konunun önemini şöyle belirtmiştir: “Memleketin bütün merkezleri yekdiğlerine az zamanla şimendiferle bağlanacaktır. Mühim maden hazineleri açılacaktır. Memleketimizin baştan nihayete kadar harap manzarasını mamureye tahvil etmekten ibaret olan gayenin temel taşları her yerde gözleri tesir edecektir.”

Ulaştırma sektöründeki amaç, gelişen ekonomik ve sosyal yaşamın ihtiyacı olan ulaştırma altyapısının zamanında, ekonomik ve güvenli bir şekilde inşa edilmesidir. Ekonominin pazara açılması ve bölgesel fiyat farklılıklarının ortadan kalkması, sektörün büyümesiyle mümkündür. Sektörde toplam yatırımlarda kamunun payı azalmakla birlikte yine de özel sektörden fazladır.

Türkiye’de yük taşımalarında ağırlık karayollarındadır. 2015 yılında yurt içi yük taşımacılığında karayollarının payı %89,1’dir. Ucuz ve güvenli demiryollarının payı %3,6, denizyollarının payı ise %6,1’dir. Oysa, üye olmak istediğimiz Avrupa Birliği’nde demiryollarının payı %17,4’tür. Yolcu taşımacılığında demiryolunun payı AB’de %8,3 iken, bu oran Türkiye’de %1,1’dir.

HABERLEŞME SEKTÖRÜ

Haberleşme faaliyetleri, ekonominin temel hizmet sektörlerinden biridir. Haberleşmenin etkinliği ile ekonomik gelişme (kalkınma) arasında yakın ilişki vardır. Bu sebeple 1980’li yılların başlarına gelene kadar haberleşme hizmetleri, devlet tekeli olarak yürütölmüştür. Dünyada, 1980’lerde başlayan özelleştirme faaliyetleri sonucunda haberleşmede, özellikle telefon hizmetlerinin özelleştirilmesi konusunda, ölkelerin çoğu büyük başarı sağlamışlardır. Arjantin, Pakistan, Güney Kore, Tayland, Peru, Portekiz, Şili, Hindistan, Malezya, Meksika, Endonezya ve Yunanistan gibi Türkiye’ye benzer ekonomik yapıdaki ölkelerin hepsinde telefon şirketleri özelleştirilmiştir.

Cumhuriyet Dönemi’nde haberleşme hizmetinin düzenli ve modern bir şekilde yapılması, PTT’nin 13 Temmuz 1953 tarih ve 6154 sayılı Kanun ile bir İDT’ye dönüştürölmesiyle mümkün olmuştur. Bu tarihten sonra haberleşme hizmetlerinde çok hızlı bir gelişim gözlenmiştir. 2000 yılında yürürlüğe giren ve 406 sayılı Telgraf ve Telefon Kanunu’nu değıştiren 4502 sayılı Telekomünikasyon Kanunu ile sektörde reform niteliğinde değışiklikler gerçekleştirilmiştir. Temel değışiklik, sektördeki politika belirleme, düzenleme ve işletme fonksiyonlarının ayrılmasıdır.

4502 sayılı Kanun ile Türk Telekomünikasyon A.Ş. (Türk Telekom), kamu iktisadi kuruluşu (KİK) olmaktan çıkartılmış ve etkin çalışmasının sağlanması amacıyla özel hukuk hükümlerine tabi, kamunun sadece hissedar sıfatı ile temsil edildiğı bir şirkete dönüştürölmüştür. Telekomünikasyon Kanunu ile tüm telekomünikasyon (haberleşme) hizmetlerinin, hizmetin niteliğine göre görev sözleşmesi, imtiyaz sözleşmesi, ruhsat veya genel izin yoluyla yürütölmesi hükmü getirilmiştir.

Ayrıca, Telekomünikasyon Kurumu adı altında bağımsız düzenleyici bir kurum oluşturularak rekabetin sağlanmasına yönelik düzenleme faaliyetlerine başlanmıştır.

Türk Telekom’un özelleştirilmesinde yabancılara hisse satışındaki sınırlamalar 16 Haziran 2004 ve 5189 sayılı Kanun ile kaldırılmıştır. Aynı Kanun ile altın hissenin kapsamı daraltılmış, uydu işletmesi Türk Telekom dışına çıkarılmış ve şirketin tüm alacaklarının sulh yoluyla tahsili

hususunda bir düzenleme getirilmiştir. 11 Ekim 2004 tarih ve 2004/7931 sayılı Bakanlar Kurulu şirket hisselerinin %55'inin blok olarak satılmasına ilişkin ihale sürecinin 2004 yılı sonundan önce başlatılması kararlaştırılmıştır.

Türk Telekom'un %55 hissesinin blok satış yöntemi ile Oger Telekom Konsorsiyumuna 6,55 milyar dolar karşılığında satışı, Temmuz 2005'te gerçekleşmiştir. Fakat geçen sürede Türk Telekom'un en büyük hissedarının borcunu ödeyememesi dolayısıyla ortaya çıkan düğüm, şirketin hisselerinin devredilmesiyle çözülmüştür. Türk Telekom'un en büyük hissedarı olan OTAŞ'ın sahip olduğu %55 hisse, özel amaçlı ortak girişim şirketine SPV'ye devredilmiştir.

İNŞAAT VE MÜTEAHHİTLİK HİZMETLERİ

Türkiye'deki inşaat yoğunluğunun olduğu yapılaşmanın özellikleri dikkate alındığında, inşaat; emek-yoğun, fazla nitelikli elaman gerektirmeyen, dışa ve ithalata bağımlılığı çok düşük bir sektördür. Geriye doğru ve ileriye doğru ilişkileri kuvvetli olduğu için, inşaat diğer sanayi kollarını uyarır ve bu alanlarda da üretim ve istihdam artışına yol açar. Buna karşılık bir sanayi yatırımı gibi ekonomide devamlı üretim kapasitesi ve istihdam yaratmaz. Üretken yatırımlara gidecek kaynağın inşaat sektörüne gitmesi nedeniyle, inşaat sektörünün genişlemesi ekonomideki büyümeyi olumsuz yönde etkileyebilir.

İnşaat sektörü ile inşaat sanayisini birbirine karıştırmamak gerekir. Türkiye'de ekonomik faaliyet kollarına göre millî gelir (GSYH) hesaplamasında inşaat sanayisi ile konut sahipliği ayırımı yapılmıştır. İnşaat sektörü içinde konut, en önemli olanıdır. Çünkü konut, insanların yerleşme ve barınma ihtiyacını karşılar. Konut kapsamına, her türlü konut inşaatı, ev ve apartman girmektedir. Global Construction Perspectives ve Oxford Economics tarafından 2011'de yayımlanan Küresel İnşaat 2020 Raporu'na göre, 2010 yılında dünya inşaat sektörünün büyüklüğü 7,2 trilyon dolara ulaşmıştır.

İnşaat sektörü içinde yer alan konut, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde, kent-köy ayırımının giderilmesinde, hızlı kentleşmenin yarattığı gecekondu sorununun önlenmesinde çok önemlidir. İnşaat sektörü, Türkiye'de sabit sermaye yatırımları içinde son yıllarda birinci sırayı almaktadır.

1980'li yıllardan sonra konut sektörünün toplam sabit sermaye yatırımları içindeki payının yükselişinde, Emlak Kredi Bankası'nın verdiği konut kredilerindeki artışın ve Toplu Konut Fonu'nun kurularak konut yapımını ucuz kredi ile desteklemesinin önemli etkisi vardır. Enflasyonist ortamda tasarruf sahiplerinin enflasyondan korunmak için konuta yönelerek sektöre talep yaratmasını da unutmamak gerekir. Ekonomide konut talebi, krizin etkisiyle 2008 yılından sonra önemli oranda düşmüştür.

TURİZM SEKTÖRÜ

Turizm, dinlenmek, görmek, eğlenmek ve tanımak gibi amaçlarla yapılan geziler ve bir ülkeye veya bir bölgeye turist çekmek için yürütülen ekonomik ve kültürel faaliyetlerin tümüdür. Turizm hem dünya hem de Türkiye ekonomisi açısından önemli bir sektördür. 2017 yılında 24 milyar dolar olan turizm geliri, dış ödemeler dengesine net katkı açısından çok önemlidir. Turizm, dünyanın en hızlı gelişen sektörlerinin başında gelmektedir. Yükselen refah seviyesine paralel olarak, seyahate ayrılan gelirin ve ulaşım imkânlarının artmasıyla büyüyen uluslararası turizm pazarından en yüksek payı almak için turist çeken ülkeler arasındaki rekabet

giderek artmaktadır. Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) verilerine göre, doğrudan veya dolaylı 32 faaliyet dalında istihdam yaratan turizm sektöründeki herhangi bir sarsıntının, ilgili ülkede önemli sosyal ve ekonomik olumsuzluklara yol açması kaçınılmazdır.

Türkiye’de vatandaş ve yabancıların giriş ve çıkışları ile ilgili ilk resmî kayıtlar, 1938 yılında güvenlik amacıyla Emniyet Genel Müdürlüğünce sınır kapılarında tutulmuştur. Bu uygulama 1953 yılından sonra DİE (günümüzde TÜİK) tarafından hazırlanan fişler aracılığıyla izlenmeye başlanmıştır. Turizm konusunda devlet yapısı içinde ilk örgütlenme 1934 yılında çıkarılan 2450 sayılı İktisat Vekâleti Teşkilatı ve Vazifeleri Hakkında Kanun ile başlamıştır. 2450 sayılı Kanun uyarınca turizm örgütlenmesi, 1937 yılına kadar İktisat Vekâleti içindeki Dış Ticaret Dairesi Türk Ofisi içinde yürütülmüştür.

1938 yılında Türk Ofisinin içindeki yayın ve propaganda servisi, Turizm Müdürlüğüne dönüşmüştür. Turizm örgütü 1940 yılında Matbua Umum Müdürlüğü içinde kalmış ve 1949 yılında Basın, Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü adını almıştır. 1953 yılında Turizm Endüstrisini Teşvik Kanunu çıkartılarak sektör teşvik edilmeye başlanmıştır. 25 Kasım 1957 tarihinde Genel Müdürlük, Turizm ve Tanıtma Bakanlığına dönüştürülmüştür. Günümüzde Bakanlığın adı Kültür ve Turizm Bakanlığıdır.

Türkiye’de turizm sektörünün gelişimi 1980’li yıllarla birlikte ivme kazanmıştır. 1982 yılında yürürlüğe giren 2634 sayılı Turizmi Teşvik Kanunu ile liberal dönemi başlatan önemli bir yasal düzenleme yapılmıştır. 2634 sayılı Kanun ile yatırımlar öncelikli olarak turizm alanlarına yönlendirilerek kıt kaynaklardan daha etkin bir şekilde yararlanılmaya çalışılmıştır. 1984 yılından sonra yapılan düzenlemeler ile turistlerin dövizlerini bankalar dışında otellere, mağazalara, 1988’den sonra döviz bürolarına bozdurabilmeleri mümkün olmuştur. Sadece resmî kurumlar aracılığıyla elde edilen dövizler ile turizm gelirlerini sağlıklı olarak belirlemek tam olarak mümkün olmadığı için, kalınan süre ve ortalama harcama miktarı kullanılarak bulunan rakamlar, turizm gelirlerinin belirlenmesinde esas olmuştur.

Türkiye’ye gelen turist sayısında 1990’lardan sonra hızlı bir artış gözlenmiştir. Bunda, turizme verilen önem, turistik belgeli tesis ve yatak sayısındaki artış önemli rol oynamıştır. Genel ekonomideki gelişme ve turizm sektöründeki alt yapının (yol, yat limanı, ulaşım, arıtma tesisleri, haberleşme, tanıtım, personel yetiştirme) hızlı gelişimi, turist sayısındaki artışta belirleyici olmuştur. 1990’lı yıllarda, Türkiye uluslararası bir turizm merkezi olmayı başarmıştır. Buna karşılık 1997 ve 1998 yıllarında meydana gelen sırasıyla Asya ve Rusya krizleri sonrasında Türkiye’nin turizm gelirlerinde reel olarak bir azalma meydana gelmiştir.

1990’lı yıllar, dünya turizminin istikrarlı olarak büyümeye devam ettiği, ancak rekabet ortamının giderek yoğunlaştığı dönemdir. Dünyada turist sayısında yıllık ortalama artış oranı %4,3, turizm gelirlerinde ise %6,5’tir. Bu artış hızı baz alınarak yapılan tahminlere göre 2020 yılında toplam turizm gelirleri 2 trilyon dolara ulaşacaktır. Dünyanın gelişmiş ülkelerinde dış turizm gelirinin ihracata oranı %7, gelişme yolunda olan ülkelerde ise %9,6’dır. Dünya turizm hareketleri içinde AB ülkelerinin, turizm gelirinden aldıkları pay %40’ı geçmektedir. AB’de en çok turist çeken ülkelerin başında Fransa, İspanya ve İtalya gelmektedir. OECD ülkeleri içinde yabancı turist girişi bakımından son 5 yılda %20,6 artışla en hızlı gelişen ülke Türkiye’dir.

